

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ
(Београд)

ИСТРАЖЕНОСТ СРПСКИХ НАРОДНИХ ГОВОРА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ОКВИРУ ПРОЈЕКТА ЛИНГВИСТИЧКЕ ГЕОГРАФИЈЕ*

Овај прилог представља кратак приказ стања послова у вези са испитивањем народних говора на тлу Косова и Метохије у оквиру пројекта лингвистичке географије и поставља питање перспективе ових послова. Народни говори Косова и Метохије истражују се за потребе пројекта *Српски дијалектолошки атлас*, који се остварује под окриљем Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ, а такође и у оквиру лингвогеографског дела пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који се реализује у Институту за српски језик САНУ.

Кључне речи: Косово и Метохија, српски народни говори, лингвистичка географија, *Српски дијалектолошки атлас*, *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*.

I

Под окриљем Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ, основаног 1959. године под именом Југословенски комитет за дијалектолошке атласе, одвија се рад на југословенском сектору трију великих међународних пројеката (*Европски лингвистички атлас*, *Ојшћесловенски лингвистички атлас* и *Ојшћекарпашки дијалектолошки атлас*) и на националном пројекту под називом *Српски дијалектолошки атлас*. Павле Ивић је 1987. године записао: „Лингвистичком географијом називамо ареално праћење конкретних језичких појава, а не дијалеката као помало апстрактних јединица де-

* Овај текст је резултат рада на пројекту 1599: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије. Саопштење под називом *Српски дијалектолошки атлас — истраживање народних говора Косова и Метохије* прочитано је на скупу *Српски језик у контексту актуелне језичке политике на Косову и Метохији*, одржаном 15. и 16. новембра 2002. године у Косовској Митровици.

финисаних ограниченим скуповима особина, које се не јављају увек све у сваком делу дате територије. У свом најразвијенијем виду лингвистичка географија укључује израду атласа на основу података прикупљених у разним местима по истом упитнику.¹ О општем значају графичког представљања језичких вредности и о значају примене језичких атласа не треба овде посебно говорити, а што се пак тиче значаја израде националног дијалекатског атласа, он је одлично презентирани у једном делу текста *Програма прикупљања података за сачињавање дијалекатског атласа руског језика* (одговорни уредник Р. И. Аванесов): „представляет собой крупнейшее научное предприятие и является работой имеющей общенациональное значение“.²

II

У овом прилогу који, пре свега, представља приказ историјата и стања послова на пројекту *Српски дијалектолошки атлас*, а у вези са испитивањем народних говора на тлу Косова и Метохије, биће речи о следећем:

— шта је у Међуакадемијском одбору за дијалектолошке атласе САНУ било планирано, тј. који су пунктови са косовскометохијског терена били предвиђени за истраживања;

— шта је од планираног / предвиђеног остварено и у којој мери;

— у којој су фази послови на прикупљању дијалекатске грађе са територије Косова и Метохије за потребе наведеног пројекта;

— који су послови остали необављени и шта је у том смислу најургентније, нарочито када се има у виду масовно расељавање српског становништва са Косова и Метохије из 1999. године и потом инкорпорирање породица и појединаца у различите средине;

— шта је предмет, шта представља садржај и који је циљ истраживања лингвогеографског дела једног од четири дугорочна пројекта Института за српски језик САНУ — *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*.

1. У нашој земљи је организовани рад на лингвистичкој географији отпочео „са великим закашњењем у односу на већину европских народа, међу којима се налазе и наши суседи Италијани, Мађари, Румуни и Бугари“.³ Ангажовање на међународним обавезама учинило је да се то изгубљено време никако није могло надокнадити. Наши ма-

¹ Ивић 1987:51.

² Павловић 1959:166.

³ Ивић 1991:218.

лобројни дијалектолози, и иначе преоптерећени разним обавезама, били су свесни да би изостајање из међународних лингвистичких полова, при томе веома скуких, довело до компромитације наше науке. И тако је током низа година одлаган преки посао — израда националног дијалекатског атласа. Тиме је, дакако, одлагано и организовано истраживање народних говора Косова и Метохије.

На том делу јужнословенске територије, на тлу Косова и Метохије, налази се један изванредно леп и богат лингвистички мозаик. Ту се слажу и уклапају трагови међујезичких и међудијалекатских укрштања, трагови метанастазичких кретања. Познато је да су говори српског стариначког живља на Косову и Метохији обухваћени два великим дијалекатским формацијама — косовско-ресавском (у даљем тексту КР) и призренско-тимочком, прецизније, призренско-јужноморавском (у даљем тексту ПЈМ).⁴ Ови су аутохтони српски говори готово сви екавски, док су колонисти, Црногорци и муслимани из Рашке, донели на ову територију углавном ијекавске говоре. „Треба напоменути и то да је на северу Покрајине, у Ибарском Колашину заступљен ијекавски говор црногорског типа, а понегде на левој обали Ибра код Лепосавића ијекавско-екавски говор, сличан ономе у новопазарском и тутинском крају.“⁵

За *Српскохрватски дијалектолошки атлас*, касније преименован у *Српски дијалектолошки атлас*, предвиђено је да се испита 51 пункт на територији Косова и Метохије. Број испитаних пунктова годинама је био процентуално мањи у односу на тај број у другим деловима подручја српскохрватског језика. „Узрок тој ситуацији лежи у чињеници да смо ми пре три године удвостручили број планираних пунктова на Косову, желећи да се то подручје обради детаљније од осталих. Задатак регистровања дијалекатске слике ту је очигледно хитнији него другде. Испитивачи су суочени с миграционим процесом који води ишчезавању српског живља у многим насељима. Осим тога у неким местима све је теже добити податке о језику старинаца муслиманске вере.“⁶

Својевремено је при Академији наука и уметности Косова постојао и био активан Одбор за српскохрватске дијалекте у коме су, поред тамошњих колега, били и београдски дијалектолози Павле Ивић и Асим Пецо. Израђен је план рада и испитано је неколико месних говора. Коначна мрежа пунктова за *Српскохрватски дијалекто-*

⁴ Ивић 1991:215–216.

⁵ Ивић 1991:216.

⁶ Ивић 1991:219–220.

лошки атлас није била израђена, у првом реду, због недостатка прецизних података о етничком саставу свих насеља тадашње АП Косово. Сачињен је, заправо, нацрт који је — на основу увида теренских истраживача — на лицу места могао бити мењан и допуњаван. У том смислу је требало означити на демографској карти сва места у којима живе носиоци српског језика (сами или заједно са другима), а на карти посебно означити насеља у којима нема стариначаког живља, већ у њима живи колонизовано становништво. И тек након обављања тог посла могло се приступити изради мреже пунктова. Мрежа је требало да буде нарочито густа у најугроженијим крајевима, тј. у оним крајевима у којима је иселјавање Срба највише напредовало. Планирано је да испитивања отпочну на целом простору Покрајине, и то у најрепрезентативнијим пунктовима, како би се што пре добили узорци из свих крајева.

2. У октобру 1994. године састали су се у Аранђеловцу чланови и сарадници Одбора ради почетка организованог рада на атласу народних говора Србије и Црне Горе. У периоду од 1995. до 1999. године интензивно се радило на пословима *Српског дијалектолошког атласа*. Спреченост дијалектолога из нашег тима да активније учествују у раду међународних радних тела због међународне изолације и других неповољних околности ослободила им је време за рад на нашој најпречој обавези из области лингвистичке географије. Такође, није изостала ни помоћ ресорних министарстава Републике Србије, Савезне Републике Југославије и Владе Републике Српске. Тако су, трагичним развојем историјско-политичких догађања, пред српску дијалектологију били стављени неодложни задаци.

Године 1997. сумирани су резултати рада на националном атласу и дате напомене уз мрежу пунктова. Од 1995. године до данас на Космету су обрађени само: Летница, Призрен, Љубижда и Мала Круша.

Прегледање попуњених упитника обављао је од 1994. до 1999. године академик Павле Ивић. Стављене су мериторне примедбе према унапред договореним техничким решењима и продискутовани проблеми на које се наилазило у вези са радним материјалима. На основу анализираних примедби произашла су два списка пунктова: они у којима су неопходна обимнија истраживања и они у којима су пожељна делимична истраживања. То, дакако, важи и за пунктове са Косова и Метохије. На кашираној зидној мапи означени су сви пунктови *Српског дијалектолошког атласа* на територији Србије, посебним знаком за обележававање нетакнутих, непроверених и дефинитивно сређених пунктова. Јуна 1995. године неки упитници из призренско-тимочке дијалекатске зоне, те тако и одређени упитници с Косова

и Метохије, однети су из Београда у Ниш, како би се оданде лакше могли проверити и допунити дијалекатски подаци у њима.

Једна од три неуралгичне тачке у Србији, са којима се и даље боре стручњаци ангажовани у раду на *Српском дијалектолошком аџласу*, јесте проблем двоструке вредности (двојних рефлекса) вокала *е* и *о*. Неопходно је проверити све пунктове са акцентованим и другим преакцентским *е* и *о* због могућности да стари дуги и кратки *е* и *о* имају различите рефлексе. У нашим материјалима тај проблем није благовремено био примећен, и то је разлог који изискује додатна теренска проверавања. Павле Ивић сачинио је списак ПЈМ пунктова са тзв. *е/о* проблемима. На том списку нашао се чак 21 пункт са Косова: Доморовце, Гризиме, Извор, Грачаница, Кузмин, Јањево, Словиње, В. Алаш, Пасјане, Клокот, Ораховац, Косин, Ранце, Вича, Муштуште, Љубижда, Ђаковица, Летница, Гњилане.

Овде дајем последњи ажурирани списак КР и ПЈМ пунктова (укупно 46) са територије Косова и Метохије.

Косовско-ресавски дијалекат

Најпре су предвиђени, а потом избачени са списка пунктови Слуп и Лауша.

Кијево (југозападно од К. Митровице)

Лоћане (Дечане)

Бело Поље (Пећ)

Гораждевац (Пећ)

Дрсник (Клина)

Љубижда (Исток)

Тучеп (Ђураковац)

Рудник (југозападно од К. Митровице — Србица)

Бабин Мост (Приштина)

Вучитрн

Батлава (Подујево)

Горња Лапапгица (Подујево)

Брњак (Ибарски Колашин)

Чабра (Ибарски Колашин)

Војмислиће (Ибарски Колашин)

Србовац (Звечан)

Придворица (Лепосавић)

Доња Репа (Подујево)

Јелакце (Лепосавић)

Призренско-јужноморавски дијалекат

Избачен је са списка првобитно предвиђени пункт Миљај, а пункт Ропотово замењен је пунктом Доморовце.

Доморовце (Косовска Каменица)

Ајновце (Крива Река)

Гризиме (Косовска Каменица)

Гњилане

Пасјане (Гњилане)

Клокот (Витина)

Летница

Извор (Ново Брдо)

Јањево

Грачаница (Приштина)

Кузмин (Приштина)

Словиње (Липљан)

Велики Алаш (Липљан)

Косин (северозападно од Урошевца) — постоје аудио-касете

Ранце — постоје аудио-касете

Вича (Сиринићка жупа)

Штрпце (Сиринићка жупа)

Севце

Мушутипште

Средска

Љубижда

Призрен

Мала Круша (јужно од Ораховца)

Ораховац (Призрен)

Ђаковица

Враниште (Гора, Драгаш)

Брод (Гора)

Сразмерно су боље испитани пунктови са ПЈМ територије — њих 23 од 27 предвиђених, док је са КР територије испитано 12 пунктова од 19 предвиђених.

У нацрту мреже пунктова за *Српскохрватски дијалектолошки атлас* на подручју АП Косово били су и: Смоница (западно од Ђаковице, на самој државној граници), Орлате (код Глоговца), Сечиште (јужније од Качаника), Бања (југозападно од Митровице), Читлук (Ибарски Колашин) и Баре (северозападно од Лепосавића). Сходно

конкретним појавама на терену, мрежу је било могуће допуњавати и поправљати.

Поједини говори са терена Косова и Метохије испитани су и за потребе међународних лингвистичких атласа: за Општесловенски лингвистички атлас — КР говори Тучепа и Србовца, као и ПЈМ говор Ораховца, за Европски лингвистички атлас — говор Тучепа и за Општекарпатски дијалектолошки атлас — ПЈМ говор места Севце у Сиринићкој жупи. Фонолошке описе говора Тучепа, Србовца и Ораховца урадили су коауторски Павле Ивић и Слободан Реметић за књигу *Фонолошки описи српскохрватских, словеначких и македонских говора обухваћених Ойшћесловенским лингвистичким атласом*, Посебна издања АНУ-БиХ, књ. LV, Одјељење друштвених наука, књ. 9, Сарајево 1981.

3. У садашњем тренутку налазимо се пред самим почетком „филијализације најважнијег националног задатка у области лингвистичке географије“.⁷ Огроман део посла је обављен, али довођење овог пројекта до краја изискује још подоста труда и средстава. Израда индекса је у самом почетку. Обрада прикупљеног материјала, односно, његово исписивање за картографисање, тек нам предстоји. Потом, израда бланковке Атласа и цртање првих карата. И наравно, оно најважније — публиковање материјала које би потрајало више деценија.

Обавеза бављења пословима лингвистичке географије у Југославији је од 1959. године у надлежности Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе, који је поверен на старање Српској академији наука и уметности. Нажалост, током неколико протеклих година лингвогеографски послови су таворили и перспектива даљег рада на дијалекатским атласима, па самим тим и на *Српском дијалектолошком атласу*, није баш светла. Оно што се последњих неколико година дешава са пројектом *Српски дијалектолошки атлас* не може а да се не одрази на истраживање српских народних говора Косова и Метохије.

4. У плановима рада Одбора за неколико претходних година стоји да наглашени приоритет треба дати прикупљању материјала из српских говора западно од Дрине и са Косова и Метохије. У том смислу је првенствени задатак испитивање необрађених пунктова, тј. прикупљање података из преосталих месних говора, као и дорада досад обрађених пунктова, тј. допуна грађе за говоре већ испитане у претходној фази рада.

Својевремено је Павле Ивић записао да међу обимним пословима који нам предстоје и које никако не треба одлагати — „раду на Ко-

⁷ Текст Слободана Реметића, преузет из архиве Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ.

сову и у Метохији припада приоритет“.⁸ То је било 1991. године. Сада, у измењеним и далеко тежим околностима, имајући у виду масовно расељавање српског становништва с Косова и Метохије након НАТО агресије из 1999. године, и потом инкорпорирање породица и појединаца у различите средине широм Србије и Црне Горе, непоштовање тог приоритета сведочио би о великој научној кратковидости лингвиста. Поједини косовскометохијски говори моћи ће се испитивати и у њиховим матичним пределима. Говори „расељених лица“ с Косова и из Метохије, међутим, већ постају предмет социолингвистичких истраживања, пре него што смо успели испитати све „промене у говорима скорашњих досељеника ијекаваца у новој средини“.⁹ Стога треба похитати са попуњавањем преосталих упитника за *Српски дијалектолошки атлас*. У новим условима дијалектолози ће истраживати утицаје других српских говора на говоре досељеника с Косова и Метохије, процесе дијалекатског мешања и процесе адаптације. Биће значајно проговорити о проблемима хетеротропије у даљем развоју говора са ове територије, о хетерохроном асимиловању, понегде о процесу дијалекатске глотофагије код недоминантног, досељеничког становништва. Тим ће се говорима, осим дијалектолога, позабавити и други стручњаци окупљени око различитих лингвистичких и нелингвистичких пројеката. И тако постаје јасан интердисциплинарни карактер и значај поменутих истраживања.

5. На основу Уговора ЕВБ 1599, који је Институт за српски језик САНУ потписао са Министарством за науку, технологије и развој Републике Србије, од 1. јануара 2003. године званично се под окриљем Института реализује пројекат *Дијалектолошка истраживања српског језичког њросџора*, чији је руководилац проф. др Слободан Реметић. Двадесетак спољних сарадника и један стално запослени сарадник учествују у реализацији овог пројекта. У оквиру предмета истраживања посвећује се посебна пажња спасавању дијалекатске грађе из свих оних области које су током протеклих тринаест година, услед ратног вихора на просторима бивше СФРЈ, привремено остале без српског живља. Између осталог, реч је и о територији Косова и Метохије. Уколико се фокусирамо на лингвогеографски део пројекта, предмет истраживања представља и обрада грађе која је деценијама прикупљана у организацији Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ, а која чини полазну основу за израду *Српског дијалектолошког атласа*. У оквиру садржаја овог институтског пројек-

⁸ Ивић 1991:221.

⁹ Ивић 1991:221.

та издваја се неколико тематских целина. Једна од њих, овом приликом за нас посебно значајна, јесте наставак и проширење рада на лингвистичким атласима, пре свега на националном лингвистичком атласу. Дугорочни пројекат *Дијалектолошка исцртавања српског језичког простора* има за крајњи циљ, између осталог, израду *Српског дијалектолошког атласа*. У првој фази циљ је припрема и издавање пробне свеске Атласа. Треба нагласити да овај приоритетни задатак српске дијалектологије не може бити обављен, превасходно, без озбиљног кадровског појачања (неколико стално запослених сарадника), те стварања тима који би стручно, темељно и агилно приступио послу користећи постојећи материјал који се чува у соби Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ.

III

Пројекат *Српског дијалектолошког атласа* свакако својим закаснелим остварењем неће моћи допринети „престижу нашег језика и културе у регионалним оквирима“,¹⁰ као што је то случај са појављивањем *Етимолошког речника српског језика*, али би његова реализација у догледно време била од изузетне важности за нашу националну науку и културу, свакако за балканологију, и приближила би нас осталим европским народима који су послове ове врсте благовремено опослили.

У овом тренутку можемо говорити само о фундаменталној угрожености националног пројекта, самим тим и о кризи истраживања народних говора Косова и Метохије. Узроци те угрожености су комплексни, али се могу јасно формулисати. Реч је, наиме, о губљењу територија са српским говорима, о недостатку кадра („научно језгро компетентних дијалектолога“) и материјалних средстава, о недостатку компјутерске технике. Многи од узрока могу се сврстати под наслов *неадекватан ситашус и шрејман* једног изузетно значајног националног пројекта.

Неоспорно је да је израда националног дијалекатског атласа велики и неодложан друштвени задатак, а „велики друштвени задаци изискују и одговарајуће друштвено старање“.¹¹ Поред тога, овакав задатак у садашњем тренутку изискује, пре свега, одговарајуће старање институције под чијим се окриљем обавља.

¹⁰ Текст Марте Бјелетић, преузет из: М. Бјелетић, *Пројекат Етимолошког речника српског језика*, Славистика, књига VI, Београд, 2002, 125–134.

¹¹ Ивић 1987:59.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1957–1958: Павле Ивић, *Значај лингвистичке географије за ујоредно и историско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима*, Јужнословенски филолог, XXII, Београд, 179–206.
- Ивић 1987: Павле Ивић, *Рад на лингвистичкој географији у Југославији*, Посебна издања АНУБиХ, књ. LXXXII, Одјелјење друштвених наука, књ. 18, Сарајево, 51–59.
- Ивић 1991: Павле Ивић, *Дијалектолошка истраживања српских говора Косова и Метохије*, Из српскохрватске дијалектологије, Изабрани огледи III, Ниш, 215–223.
- Павловић 1959: Миливој Павловић, *Дијалектолошки атлас и проблематика српскохрватског језика*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. IV, Нови Сад, 165–186.

Резюме

София Милорадович

ИССЛЕДОВАННОСТЬ СЕРБСКИХ НАРОДНЫХ ГОВОРОВ КОСОВО И МЕТОХИИ В РАМКАХ ПРОЕКТОВ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ

В нестоящей работе представлен краткий обзор состояния дел в связи с исследованием народных говоров на территории Косово и Метохии в рамках проекта лингвистической географии и затронут вопрос о перспективе этих мероприятий. Народные говоры Косово и Метохии исследуются для нужд проекта *Сербский диалектологический атлас*, реализуемого под покровительством Межакадемического комитета по диалектологическим атласам САНИ, а также в рамках лингвогеографической части проекта *Диалектологические исследования сербской языковой территории*, реализуемого в Институте сербского языка САНИ.